

de bronnen uit de collecties van de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit Leiden, de Koninklijke Bibliotheek, het Letterkundig Museum en het Noord-Hollands archief die de auteur zegt benut te hebben. Edelman vermeldt evenmin welke archieven en welk materiaal hij bij deze instellingen geraadpleegd heeft. Het is mogelijk dat (een deel van) het archiefmateriaal niet openbaar is, maar dat neemt niet weg dat het wel vermeld moet worden. Bronvermelding maakt de tekst controleerbaar, maar nu kan niets terug gezocht worden of uitgediept en verwerkt worden in verder (uitgeverij)onderzoek. Dat is een gemiste kans want *International Publishing in the Netherlands, 1933-1945: German Exile, Scholarly Expansion, War-Time Clandestinity* is een interessante studie over de praktijk van het internationale uitgeven en met veel interne kennis van zaken geschreven.

SANDRA VAN VOORST, RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Meihuizen, Joggli, ***Smalle marges. De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog***

(Amsterdam: Boom, 2010, 476 blz., ISBN 978 90 8506 941 6).

Joggli Meihuizen heeft een bijzondere prestatie verricht: het schrijven van de geschiedenis van de Nederlandse advocatuur tijdens de Duitse bezetting op basis van grotendeels niet of nauwelijks eerder gebruikte archiefstukken en interviews met elf personen die in die periode zelf advocaat zijn geweest. In de inleiding legt de auteur uit dat er maar weinig archiefmateriaal is overgeleverd. Omdat voor hun functioneren strikte discretie noodzakelijk is, bewaren advocaten doorgaans zo min mogelijk. Alles wat er nog is, lijkt Meihuizen gezien te hebben, waaronder ook veel materiaal van particulieren.

De advocaten zetten hun praktijk onder de bezetter zo goed en zo kwaad als dat ging voort. Advocaten die het verzet ingingen, werden daar volgens Meihuizen door hun hoogstaande beroepsethiek toe bewogen. Dat is opvallend, aangezien die beroepsethiek juist niet leidde tot verzet in de beroepsuitoefening zelf (zie ook Anna Tijssels recensie voor *Pro Memorie* 12:2 (2010) 240-245). De verklaring hiervoor zou zijn dat de Hoge Raad in het beruchte Toetsingsarrest alle verordeningen van de bezetter formeel onaantastbaar had verklaard, en het dus niet haalbaar en niet in het belang van de cliënt was om principiële verweren tegen de geldigheid van die verordeningen te voeren. Er bleven voor verzet dus slechts zeer 'smalle marges' over. Hiermee is echter om twee redenen de kous niet af: ten eerste zijn de uitspraken van de Hoge Raad niet bindend voor lagere rechters, laat staan voor advocaten. Daarom is ook de ongeldigheid van verordeningen aangevoerd. Meihuizen behandelt de pogingen hiertoe van advocaat Schenkeveld, die ook enkele rechters meekreeg. Ten tweede blijkt niet dat Schenkeveld of zijn cliënten hier nadelige gevolgen van hebben ondervonden.

De fundamentele discussie tussen schipperen om erger te voorkomen en principieel verzet komt verspreid over verschillende paragrafen en hoofdstukken aan bod. De onsystematische en bijna terloopse behandeling ervan is des te merkwaardiger omdat deze discussie blijkens de paragraaftitels van de conclusie tot beantwoording van enkele hoofdvragen van het boek leidt: hoe kan de houding van de advocatuur verklaard en beoordeeld worden? De positie van de auteur is in dezen niet goed te onderscheiden van die van de diverse aangehaalde advocaten, bij monde van wie de discussie voornamelijk gevoerd wordt. Die verschuilen zich op hun beurt voornamelijk achter de houding van de rechterlijke macht en de belangen van de cliënt. Een discussie met de bestaande literatuur over dit onderwerp (zoals Jansen, *Doorgaan of stoppen?* of Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*) ontbreekt helaas. Een

lang hoofdstuk beschrijft in detail hoe de joodse advocaten het uitoefenen van hun beroep, en vervolgens het leven in het algemeen, onmogelijk werd gemaakt. Evenals de rechterlijke macht protesteerde de advocatuur nauwelijks tegen de marginalisering van de joden in Nederland. Terwijl zo'n vijftig advocaten betrokken waren bij het door list en bedrog laten 'ariseren' (de 'J' uit het persoonsbewijs laten verwijderen) van collega's die als jood waren geregistreerd, deden twee (niet deutfreundliche of antisemitische!) secretarissen-generaal van Justitie juist extra hun best om niemand aan registratie te laten ontsnappen. De keuze voor de verhalende opzet heeft hier wellicht geleid tot de bijna letterlijke herhaling van een twintigtal regels tekst in de twee paragrafen met ditzelfde thema in de hoofdstukken twee en drie.

De grootste scoop is de ontdekking dat landsadvocaat Van der Does na de oorlog door verschillende zuiveringscommissies voor ontslag is voorgedragen. Zoals bekend was Van der Does namelijk tijdens de bezetting lid geweest van het Nationaal Front, had hij het bedrijfsleven geadviseerd Wehrmacht-opdrachten aan te nemen, was hij voor de oorlog mordicus tegen de toelating van gevluchte joodse advocaten tot de balie, en had hij destijds aan een NSB-brochure meegewerkt. Dit ontslag blijkt door de verantwoordelijke minister Liefink te zijn geblokkeerd. Gek genoeg brengt Meihuizen dit niet in verband met de rol van Liefink in het naoorlogse rechtsherstel, waaruit diens houding wellicht te verklaren zou zijn. Liefink had namelijk aanzienlijk meer oog voor de economische wederopbouw dan voor individuele rechten en verantwoordelijkheden (zie Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, 2005).

Anders dan achterflap en inleiding beloven, geeft het boek geen radicaal ander beeld van de advocatuur tijdens de oorlog dan men uit de literatuur tot dusver verkrijgt, wel een veel completer beeld. De conclusie luidt in het kort: de advocaten (1900 in getal) bewandelden in grote

lijnen de vooroorlogse paden, terwijl sommigen van hen verzet pleegden (ruim 40, waaronder 14 joden, vonden daarbij de dood), anderen collaboreerden (100) en joodse collega's het slachtoffer werden van vervolging (100 van de 200 overleefden het niet).

Meihuizen heeft een enorme hoeveelheid informatie verwerkt tot een zeer leesbare tekst, doorspekt met anekdotes en intrigerende levensverhalen. Meer zullen we over de advocatuur in oorlogstijd waarschijnlijk niet te weten komen. Het voordeel van de verhalende opzet is dat het een inkijk in de dagelijkse gang van zaken biedt, en de dilemma's, successen en teleurstellingen invoelbaar maakt, al was het niet noodzakelijk om van elke advocaat op te schrijven wanneer hij was beëdigd, met wie hij trouwde, welke hobby's hij had, etc. Het nadeel is dat vergelijking met verwante beroepsgroepen en andere literatuur ontbreekt, waardoor het verhaal op belangrijke plaatsen context ontbeert en wat op zichzelf komt te staan. De grote waarde van Meihuizens studie ligt in de schat aan informatie waar nog veel uit geput zal kunnen worden voor nadere analyse.

DERK VENEMA, RADBOD UNIVERSITEIT
NIJMEGEN

Schutte, G.J., *Stamverwantschap onder druk. De betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika, 1940-1947* (SAI-reeks 12; Amsterdam: Suid-Afrikaanse Instituut, 2011, 322 blz., ISBN 978 90 7411 231 4).

De Tweede Wereldoorlog bracht niet alleen diepe verdeeldheid in Europa en binnen Europese landen; ook in Zuid-Afrika stonden voor- en tegenstanders van het Duitse naziregime tegenover elkaar. Daar veroorzaakte de vraag of het land neutraal moest blijven of mee zou vechten aan Britse zijde tegen nazi-Duitsland een splitsing binnen de blanke gelederen. Uiteindelijk besloot het parlement tot